

M. Pandur Julianna

A magyarországi bolgár ortodoxok

A bolgárok magyarországi jelenléte több évszázadra nyúlik vissza. Vannak kutatók, akik a magyar honfoglalásig vezetik vissza a bolgárok jelenlétét Magyarországon. Ebből a témából jelent meg 2001-ben Gjurov Alexander *Tizenegy évszázados bolgár jelenlét Magyarországon* című, gazdag dokumentumanyagra épülő könyve. A magyar olvasóközönség szempontjából azonban az a probléma, hogy a könyv bolgár nyelven jelent meg, így a szerző által nyújtott gazdag információ nem jut el hozzá.

A napjainkban a népszámlálás adatai szerint mintegy 1500 fő (az itt élő bolgárok szerint legalább háromezer fő) létszámú népcsoportot nagymérvű szétszórtság jellemezte a múltban és jellemzi ma is (jelenleg kb. 170 településen élnek), amely csoport azonban szétszórtsága ellenére is évszázadokon át megőrizte etnikai identitását, szervezeti integritását. Valószínű a szétszórtság is hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon az állampolgárok elég keveset tudnak a környezetükben élő bolgárokról. Nálunk a „bolgár” szót sokan a „bolgárkertéssel” asszociálják. Való igaz, hogy ez a kis létszámú csoport jelentékeny szerepet töltött be a magyar kertkultúra fejlesztésében, jó nevet szereztek itt a bolgárok évszázadok során, és megbecsült tagjai lettek a magyar társadalomnak.

A Magyarországon élő bolgárok társadalmát a kertészek, kereskedők alkotják, de ez a foglalkozás ma már nem tekinthető egyedüli és kizárólagos körnek. A mai magyarországi bolgárok jelentős számú értelmiséggel, számos ismert előadó- és képzőművésszel rendelkeznek, ezenkívül megtalálhatóak és eredményesen dolgoznak a gazdasági, politikai és tudományos szférában egyaránt.

A magyarországi bolgárok ősei a XIV. század végétől több hullámban érkeztek az ország területére. Az első településhullámot a törökök előrenyomulása és Bulgária megszállása idején történt török atrocitások indították el a XIV. században. Magyarország háborúi a török birodalom ellen reményt keltettek a bolgárok körében. A bolgár nemesek közül sokan találtak menedéket a magyar királyi udvarban, és többen részt vettek a magyar királyok balkáni hadjárataiban. A törökök felett 1441–1442-ben aratott győzelmek a balkáni népekben felkeltették a szabadság vágyát, ezért álltak be az egyesült keresztény seregbe, amelynek élén 1443 őszén Jagelló Ulászló lengyel–magyar király és Hunyadi János állt. Hunyadi János népszerűsége olyan nagy volt a bolgárok körében, hogy dicsőségét népdalokban is megénekeltek. A várnai csata (1444) után, amely az utolsó komoly európai próbálkozás volt a törökök kiűzésére a Balkánról, tovább folytatódott a bolgárok vándorlása észak felé. Arról azonban, hogy már korábban is éltek bolgárok nem messze Budától, a Rosd-szigeti királyi birtokon (Rosd-sziget a mai Szentendrei-szigettel azonos), oklevél is tanúskodik. Ez az oklevél pergamenen kiállított és pecséttel megerősített privilégium volt, amelyet János király 1538-ban a Rosd-szigeti királyi birtokon tartózkodó

valamennyi bolgár javára megerősített. Az oklevél azonban nemcsak az említett évről tartalmaz információkat, hanem, mint a hasonló jellegű oklevelek, a kancelláriai gyakorlattal megegyezően, egy évszázadnál hosszabb időre, 1428-ra, 1458-ra, 1491-re és 1517-re is visszautal. A legelső alkalommal, 1428. december 30-án Zsigmond király biztosított adómentességet a Rosd-szigeti bolgároknak, akik azután kiváltságukat az 1458-ban trónra lépő Mátyással, majd II. Ulászlóval, illetőleg II. Lajossal sorra elismertették, velük aláírták és megerősítették. Mályusz Elemér szerint, aki e Buda közelében lévő középkori bolgár település történetét vizsgálja, az oklevél szövegéből kivehető, hogy a szóban forgó bolgárok nem 1428-ban telepedtek meg Magyarországon, hanem már korábban. Ugyanis hosszabb időnek kellett eltelnie, amíg kiderült, hogy a királyi birtokon tartózkodhatásuk ellenértékéül a visegrádi várnagyok olyan pénzbeli szolgálmányokat követelnek, amelyek teljesítése meghaladja erejüket. Nem valószínű, hogy az új telepeseket a várnagyok azonnal oly szolgálmányokra próbálták kényszeríteni, amilyeneket a régi megállapodott gazdasági viszonyok közt élők teljesítettek. Előbb látniuk kellett, mire képesek a bolgárok, háztartásukban mennyi a felesleg, amit el lehet azután venni tőlük.

A dél-magyarországi területeken is éltek bolgárok. Róluk, akiket az akkori helyzetük alapján „dél-magyarországi bolgárok”-nak nevez, elsőként Czirbusz Géza (1853–1923) ad tudományos néprajzi leírást. Műve értékes tanulmány, amely bizonyítja, hogy szerzője kiválóan és kritikusan ismerte az akkori Osztrák–Magyar Monarchiában élő bolgár telepeseket. Szerinte a Dél-Magyarországon megtelepedett katolikus bolgárok már 1366-ban és 1391-ben elmenekültek a törökök elől. A műben adatokat találhatunk a bolgárok viseletéről, szociológiai jellegzetességeiről, szokásairól, erkölcsiségéről, társadalmi viszonyairól, étkezési, vallási szokásairól, babonáiról, a népi orvoslásról, naptári ünnepekről stb. (Czirbusz 1903). Ugyancsak a bánáti bolgárok életéről és sorsáról kapunk információt Mladenov C. *Bolgár adalékok a magyar levéltárakban* című cikkéből. Tőle tudjuk azt is, hogy az úgynevezett „bánáti bolgárok” településein kívül vannak még olyan magyarországi települések, ahol tömegesen éltek bolgárok. Ilyenek Szvinica, Sztatina, Karánsebes, Rékás, Lippa (1369-től), Kraszó (1393-tól), Jabolcsa és Lupák (1393-tól), Klokotics (1690–1700), Nermet (1761-től), Ravnik és Vodnik (1690–1700). Itt olyan bolgár lakosság beáramlásáról van szó, amely főleg a vidini területről, a török hódítás elől érkezett erre a területre. A betelepülők számát gyarapította, hogy a csiprovczi felkelés, amely a bolgár katolikusok energikus előkészületei nyomán 1688-ban robbant ki, amikor az osztrák seregek elérték a nyugat-bulgáriai területeket, vereséget szenvedett. A felkelés leverése után a bolgár felkelők csoportjai csatlakoztak az osztrák hadsereghez, velük együtt harcoltak a törökök ellen, kivonulásuk után pedig velük jöttek, főleg Magyarországra, ahol tovább harcoltak a törökökkel. A visszamaradt lakosság nagy tömegeit a győztesek kiirtották. Csak azok maradtak életben, akik elmenekültek. Ők megfogyott létszámban a Dunától északra találtak menedéket magyar hittestvéreik között. Letelepédtek, új életet kezdtek, segítséget és kiváltságokat kaptak.

A magyarországi török hódoltság megszűnése után, különösen az 1699-es karlócai békét követően, a Habsburg és az Oszmán Birodalom között megélénkülő kereskedelmi kapcsolatokban a bolgár kereskedőknek is szerep jutott.

A magyarországi bolgárok későbbi bevándorlása a bolgár nép körében kialakult, hagyományokra visszatekintő vándormunkásság keretében jelentkezett. Ez azt jelentette, hogy időszakos munkavállalásra csoportok szerveződtek anyagi haszon reményében. A XVII. és XVIII. század fordulóján a bolgár vándorkertészek elsőként a bolgár Ljaszkovec községből áramoltak ki külhonba – Havasalföldre, Erdélybe, Moldvába –, majd fokozatosan eljutottak a Habsburg Birodalom területére is. Magyarország az első között van, ahol kertészeti szakismeretükkel próbálkoztak és rendszeresen idejöttek dolgozni.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején erőteljesebbé vált a kertész munkaerő kiáramlása bolgárföldről. Közép-Európában és így részben az Osztrák–Magyar Monarchiában is jelentős piaci igény jelentkezett akkoriban a zöldségek iránt, ami elősegítette, hogy a bolgárkertészek legális lehetőséget kapjanak a letelepedésre, főként a nagyobb városok környékén. A Magyarországra betelepülő bolgárkertészekről már a XIX. század közepén említést tesznek a források. Megemlítik, hogy a két bányászati városban, Vingán és Óbesenyőn tömegesen élnek bolgárok.

A bolgárok kertészeti működésére az 1860-as évek végén már van adatunk Fóttal kapcsolatban is. Itt 1865-ben öt bolgár kertvállalkozó 15 kataszteri hold bérelt földön kezdett el kertészkedni. Az 1870-es években pedig már városellátó bolgárkertészek éltek Aradon, Esztergomban, Nagyszebenben, Temesvárott, a szentesi határban, Budapest környékén a Duna mindkét oldalán, ahol mindenféle kerti terményt nagyban termesztettek.

A kezdeti időszakban a bolgár telepések kizárólag bérelt földön kertészkedtek, jelentékeny volt azonban azok száma is, akik német származású kertészeknél kerti munkásként dolgoztak mindaddig, amíg a kertbérlethez szükséges tőkét meg nem szerezték. Kezdetben csak az év egy részében éltek Magyarországon, télen visszamentek Bulgáriába a családjukhoz.

A bérlendő föld helyének kiválasztásánál fő szempont volt a városi ipari centrum, a közlekedési út közelsége, jó szállítási lehetőség. Az első időkben csak folyó mellett béreltek földet, mert a vízemelő-szerkezettel, amelyet általában a bolgár ácsokkal csináltattak meg, csak folyóvízből tudtak öntözni. Később, megismerve a vödrös kút előnyeit, már olyan területeket is béreltek, ahol kútvizet is tudtak öntözésre használni. A bolgárkertészet, mint ismeretes, az árasztásos öntözésen alapul, ezzel szemben áll a magyar és német kertészek szórásos öntözési technikája.

A bolgárok általában nagyobb haszonbért fizettek munkásaiknak, mint a magyar vagy német kertészek. Ezt azért tehették, mert egyrészt életmódjuk rendkívül igénytelen volt, másrészt a munkaszervezetükből adódó bérezési formák ezt lehetővé tették.

A hazánkban dolgozó bolgár kertészcsoportok a teljes eszközkészletüket hozták magukkal, és évenkénti hazaruccanásuk egyben eszközkészletük felfrisítését is célozta. A két világháború között, amikor már jelentős volt azoknak a száma, akik nem mentek haza Bulgáriába, a szerszámszükségletek felújítására Budapestre telepedett egy bolgár kovács, aki kizárólag a bolgárkertészeknek dolgozott.

Jelentős hatással volt a bolgárok szellemi életére a kertészcsoportok szezonális kétlakisága – egyik a munka helye, másik a szülőföld, az otthoni kör-

nyezet –, akárcsak a naptári év két szakaszra bomlása, tavasz-nyár-ősz, illetve tél, amikor hazatértek a falusi környezetükbe, a családjukhoz. A tradíciók megtartása választás alapján érvényesült a körükben. A szellemi örökségnek csak a legalapvetőbb, család és rokonság nélkül élő, dolgozó férfiközösségek szellemi igényeit kielégítő része érvényesült. Ez jellemezte a naptári ünnepeik és szokásaik megtartását is. Február és október között, mivel hiányzott a családi környezet, a nő mint a hagyományos elemeket stabilizáló tényező, elhanyagolták azokat a szokáselemeket, amelyek családi körben kötelezőek voltak, s amelyeket elsősorban nők gyakoroltak. A vándormunkás bolgárkertészek naptári ünnepeit határozott agrárirányultság jellemezte. Csak a jelentős ünnepeket tartották meg, amelyek magyarországi tartózkodásukra estek, a húsvétot, a György-napot, Péter-napot, Petkó-napot, esetleg még a Demeter-napot. Számukra nem annyira az ünneplés volt a fontos, mint inkább a munka és a pénzkeresés. Az ebbe a csoportba tartozó emberek saját magukat úgy jellemezték, hogy „dolgos és nem ünneplő” kollektíva.

A kertészet kialakítása mellett az egyik legfőbb gond az emberek, az állatok és a gazdasági eszközök elhelyezésére szolgáló épületek felépítése volt. A legrégebbi építményeket a földbe vájták, ezek 1,5-1,8 méter mélyek voltak, és 3-4 lépcsőfokon lehetett lejutni beléjük. A hosszúságuk 7-10 méter, a szélességük pedig 5-6 méter volt. A tető majdnem a föld szintjén volt, szerkezete fából készült, és nád borította. Az épületnek nem volt ablaka, csak egy ajtaja. Ezekben aludtak szalmazsákon a kertészek, télen pedig a „telelők.” Hamarosan azonban ezeket a földbe vájt kunyhókat deszkából épített kalyibák váltották fel, ezeknek már voltak ablakaik is. Ezt az épületet nyáron alvásra és étkezésre használták. Amikor a kertészek visszatértek hazájukba, az itt maradók már vályogból vagy téglából épített házban laktak.

A két háború közötti időszak a bolgárkertészek fokozott letelepülésének időszaka volt. Bérelt és saját tulajdonú földeken alakították ki a kertészeteket. Mivel azonban akkor már a gazda egész családja Magyarországon lakik és dolgozik, felvetődik az új körülményekhez igazodó lakó- és gazdasági épületek kérdése is. Az újonnan épített házak tervei és építési technikája már szoros összefüggést mutat a magyar építési hagyományokkal. Az épületegyüttes elhelyezkedésének, felépítésének és funkcionális rendeltetésének modellje ugyanaz minden magyarországi területen, ahol bolgárkertészek voltak. A zöldségtermesztéssel foglalkozó mai bolgár közösség lakóépületeiről elmondható, hogy funkcionális és gazdasági tekintetben sokkal lassabban változnak, hasonlóak maradtak a letelepedés időszakában kialakult formákhoz. A bolgár közösség azon része azonban, amely már nem foglalkozik kertészkedéssel, modern házban vagy lakásban lakik, és ugyanolyan uniformizált környezetben él, mint a magyarok.

A letelepedéssel természetesen megváltozott a vándormunkás anyagi helyzete is. Az ideiglenes itt-tartózkodóból tartósan letelepült lakos lett. Szociális státusa is megváltozott, hiszen a bolgár kertészréteg képviselőjéből a magyarországi bolgár közösség képviselőjévé vált, így alakult ki a bevándorló kertésztársadalomból a mai bolgár kisebbség.

A bevándorlók termelő tevékenysége, életmódja, a letelepedés fokozatai szerint az etnikai közösség formálódásának három szakaszát különböztetjük

meg. Az első szakasz a kezdetektől fokozatosan felerősödve 1914-ig tartott. A századfordulótól a bulgáriai területekről különösen sok ember hagyta el hazáját. A kivándorlás a csúcspontját 1914-ben érte el. Az Osztrák–Magyar Monarchia területére abban az időben 5204 bolgárkertész érkezett. Ekkortól kezdődött meg az a formája a kirajzásnak, amikor a kertészek a feleségüket és gyermekeiket is magukkal hozták. A második fázis a második világháborút követő koalíciós időkig terjed, ezt úgy jellemezhetnénk, hogy a társulások kertművelési módról a családi művelés felé tartó átmenet, az etnikai létet fenntartó intézmények megteremtésének időszaka. A harmadik periódus napjainkig tart, ez az ingázás megszűnésének, a közösség állandósulásának és belső átalakulásának az időszaka.

A bolgárság kis számaránya, a politikai-társadalmi életben elfoglalt marginális helye társadalompolitikai érdekeket nem veszélyeztetett, szerény életvitelével, paraszti értékrendjével kivívta a többségi környezet rokonszenvét, tiszteletét. Lényeges tényező az is, hogy a bolgárok egyházi és oktatási intézmények létrehozásában és azok működtetésében az ingyenes, örökös telekjuttatások kivételével nem szorultak rá a magyar állam gondoskodására. Főleg közadakozásból, részben a bolgár állam és társadalom támogatásából, valamint eredményes gazdálkodásuk révén sikerült megőrizniük viszonylagos autonómiájukat.

A XX. század elején egyre több nagykereskedő és tehetős gazda volt a bolgárok között. Így a közösségi élet intézményesítésére is gondolhattak. A magyarországi bolgárság egyik jelentős központjává Budapest vált, különösen a város déli határát jelentő Ferencváros. Itt kezdte meg működését 1914-ben a Magyarországi Bolgárok Egyesülete, amelynek megalakulása fontos történelemszerűen értékelhető a Magyarországon élő bolgárkertészek, kereskedők, értelmiségiek és családjuk számára, bázist teremtve számukra a hagyományápolás és közösségi élet folytatásához. Az alapítók jól tudták, hogy érdekeik képviselésére csak egy olyan saját szervezet képes, amely az egyházi, az oktatási és kulturális intézményekkel együtt meg tudja őrizni a bolgárokat szokásaikkal, nyelvükkel, kultúrájukkal, vallásukkal együtt. Az egyesület alapítói már az első összejevetelnél döntést hoztak az iskola és az egyházközség megalapítására is, és hamarosan komoly összeget gyűjtöttek össze ezek megépítésére. Külön terv is készült, amely egy épületegyüttesben álmodta meg a templomot, az iskolát és a kultúrházat. A bolgár egyházközség 1916-ban alakult meg a budapesti Lónyay utcában, és ugyancsak a kilencedik kerületben nyitotta meg kapuit az első bolgár iskola 1918-ban. Kezdetben a Lónyay utcai magyar iskolában béreltek két tantermet.

A XX. század első negyedében az intézmények már szűknek bizonyultak az egyre gyarapodó kisebbség számára. Ekkor kezdeményezte a Magyarországi Bolgárok Egyesülete új iskola és templom építését. A célok megvalósításához Budapest 1930-ban telket ajándékozott a bolgároknak. Ezután kezdtek hozzá a Vágóhid utcai templom építéséhez, amely egy év múlva el is készült. Az építkezés költségeit teljes egészében a magyarországi bolgárok fedezték. Az ortodox templom megépülésével a Középső-Ferencváros vált a bolgár kisebbség kulturális és szellemi központjává. Az egyházi ünnepeken és szertartásokon való részvétel, valamint az olyan események, mint a keresztelő, az esküvő, a teme-

tés egyházi jellegük mellett egyidejűleg a közösség tagjai számára gyakori és rendszeres kapcsolatot tettek és tesznek lehetővé.

A templom alkotója a XX. század első felében tevékenykedő, ismert építész, Árkay Aladár volt, akinek munkásságában jelentős szerepet foglalt el a templomépítészet. A tervezéshez több templom szolgált mintául, köztük a híres szófiai Alexander Nevszki-székesegyház és a bacskovói kolostortemplom. Árkay Aladár háromhajós, bizánci alaprajzú, kupolás imaházat tervezett, amelyben megtalálhatók az ortodox liturgia helyiségei is.

A templom sajátos építészeti értéket képvisel, hiszen nem csupán Budapest egyetlen bizánci stílusú épülete, de egyben a bolgár ortodox egyház legnyugatibb kapuja is. A templom építéstartótenetileg fontos műemlék, és egyben a bolgár ortodox egyház közép- és nyugat-európai egyházmegyéjének központja, Simeon metropolita székhelye. A templom a bolgár egyház szentjeinek, a szláv írásbeliség megteremtőinek – Szent Cirill és Szent Metód – nevét viseli, akiket a római katolikus egyház feje, II. János Pál 1980. december 30-i „Egregiae Virtutis” levelében Európa védőszentjeivé nyilvánított.

A Magyarországon élő bolgárok hitéletéről a Magyarországi Bolgár Ortodox Egyházközség gondoskodik. Vezetője a budapesti paróchus. Joghatósága nem csak a megszervezett közösségekre, hanem az országban szétszórta élő bolgár ortodoxokra is kiterjed.

A Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház két egyházközségből áll: a budapesti Szt. Cirill és Szt. Metód Egyházközségből és a pécsi Szt. Rilai Iván Egyházközségből. Alapszabályának megfelelően a Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház fő célja: 1/ a bolgár ortodox hit terjesztése és megőrzése, 2/ a bolgár kisebbségi identitás megőrzésének elősegítése, 3/ a hívők vallási igényeinek teljes körű kielégítése az érvényes ortodox vallási kánonok szerint.

A Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház a többi intézménnyel együtt (iskola, Magyarországi Bolgárok Egyesülete, Bolgár Művelődési Ház, amely 1957-ben nyitotta meg kapuit, és amelyet 445 bolgár család adományából építettek fel) jelentős szerepet töltött be a múltban és tölt be a jelenben is a magyarországi bolgárok identitásának a megőrzésében.